

Kurt Larsson

SÄBY - MIN HEMBYGD

Mölntorps samhälle

SÄBY
HEMBYGDSFÖRENING
Grundad 1924

Denna berättelse handlar om hur mölntorparna bodde och levde i början av 1900- talet.

Fotot på omslaget visar midsommardans vid Smebruket. Man ser spången över vattenfallet och den gamla handelsboden i bakgrunden.

- Bostadsbebyggelsen i Mölntorp
- Pensionärshemmet
- Handel och hantverk
- Idrottsplatsen Kvarnhagen
- Badhuset
- Mölntorps småskola
- Kristid

Vallby Säby i januari 1999.

Webbplats: <http://w1.220.telia.com/~u22002071>

Fabriksbostäderna vid Smebruket

Några av de första bostäderna som fabriken lät bygga åt sina arbetare var ca. 20 lägenheter i flerfamiljshus vid Smebruket. Byggnadsåret var förmodligen runt 1880. Fabrikör Svallings hus låg i samma område.

På den tiden var det svårt att hålla en god hygien. Vatten fick man hämta i ån. Loppor och löss var vanligt förekommande, även om man inte gärna ville erkänna det. Tuberkulos och spanska sjukan härjade. 1918 grävdes en brunn på gården mellan husen och hygien förbättrades därmed.

I omedelbar närhet till husen byggdes en ekonomilänga, kallad långa räckan, innehållande torrdass och bodar. Dessutom fanns det i längan en samlingshall för böne- och fackföreningsmöten samt ett bibliotek. För dem som ville hålla sig med gris fanns också svinstior. En del av längan brann ner på 1970-talet.

Vid ån byggdes en tvättstuga och klappbrygga där Smebrukets kvinnor bykte och klappade sin tvätt. Tvättstugan finns kvar än i dag, men fungerar nu som bastu och groggveranda.

Smebruket blev en central plats i Mölntorp. Där fanns den tidens Internet, en anslagstavla. Här samlades också ungdomarna på kvällarna.

Smebruket omkring 1915

Det högra huset på bilden revs 1968 för att ge plats åt ett nytt flerfamiljshus. Förutom Smebruket fanns en tidig bebyggelse vid Kvarnfors. Där hade man även en bagarstuga vid åkanten. Den byggdes emellertid om till en mindre bo-

stad 1935.

Egnahemsområden

Det första egnahemsområdet, som byggdes på 1930-talet, var beläget vid Ribbholmens norra gräns till ån. Fabriken sålde tomterna till sina anställda, 400 kronor för 1000 kvadratmeter. Där byggdes, förutom den nya handelsboden, ett tiotal villor, de flesta i två plan med källare, där det också fanns en torrklösett.

Vy av 1930-års villorna, bilden tagen från Västerkvarnsidan

Den andra egnahemsetappen i Mölntorp kom på 1940-talet i omedelbar anslutning till första etappen. Då installerade man också den nya bekvämligheten, vattenklosetter. Dessa blev sedan orsaken till föroreningen av ån och till att badplatsen fick stängas. Från septiktanken, ofta en enkammarbrunn där avföringen samlades upp, rann avloppsvattnet orenat direkt ut i ån.

Flygfoto över Mölntorp från 1946. Hus under uppförande på 1940-års område.

1930 års bebyggelse i mitten. Västerkvarn till vänster och Kolbäcksåns delning i bakgrunden.

Ytterligare egnahemshus växte på 1950-60 talet upp söder om Smebruket. 1966 slog sig fem finnländare ihop och hjälptes åt att bygga var sitt hus. I sammanhanget kan nämnas att företaget vid den här tidpunkten försökte värva arbetskraft från Finland. Man lyckades också till viss del. I stort sett hade nu varannan arbetare i fabriken anknytning till Finland.

Det senaste området byggdes över den s. k. lergropen, där man så sent som på 1800- talet tagit lera till tegelbruket vid Mölntorps Gård. I dag finns totalt bortåt 50-talet friliggande villor i Mölntorp.

Pensionärshemmet

Dåvarande Kolbäcks kommun byggde i början av 1950- talet ett pensionärshem i Mölntorp. Där fanns åtta lägenheter åt kommunens pensionärer. Dock lyckades man inte fylla alla lägenheterna. Dessa hyrdes ut till andra bostadssökande. I mitten på 1980- talet såldes huset till en privatperson.

Handel och hantverk i Mölntorp

Vi är i början på 1900-talet. En arbetare vid fabriken, Carl Verner Lundell, började en bit in på 1900-talet att sälja varor till sina arbetskamrater från sin bostad vid Smebruket. Vissa tyckte inte det var rätt att profitera på kamraterna, så han lät sin dotter Hildur ta över verksamheten. Den närmaste riktiga handelsboden för mölntorparna fanns annars i Hällby hos handlaren Kalle Grön. Snart togs emellertid initiativ till bildandet av en kollektiv Handelsförening och 1917 kunde man slå upp portarna eller snarare dörren till den anspråkslösa affären, Mölntorps handelsförening u. p. a. (utan personligt ansvar)

Den timrade boden låg naturskönt belägen vid Spången på genvägen från Smebruket till fabriken. Dagny Larsson och Herman Björklund skötte ruljangsen. Affärerna gick bra och 1928 stod en ny mer tidsenlig affär klar att tas i bruk. Den blev förresten det första huset på det område som fabriken hade ordnat för egnahemsbyggande. Ett tiotal hus byggdes också där på 1930-talet. Handelsföreningen, som ordnade lustresor av olika slag, band på så sätt samman innevånarna till en stor uppskattad

gemenskap. Omkring 1938 blev handelsföreningen medlem i KF, Kooperativa Förbundet.

1944 gjorde man en betydande tillbyggnad. Butiken var från starten manuellt betjänad och varorna expedierades över disken. Ivar Ivarsson förestod affären fram till 1962, då många konsumtionsföreningar, både stora och små, slogs samman till Konsum Västmanland. I samband därmed infördes nymodigheten snabbköpet även i Mölntorp. Affären byggdes om på nytt till mångas förtrytelse,

Konsumaffären 1949

inte minst bland expediterna. Snabbköpet fungerade en längre tid men det expansiva samhället blev snart bilburet och folk var inte längre så bundna av att handla i butiken. Dessutom såldes bara konsumartiklar och en avog inställning till Konsum byggdes upp från innevånarnas sida. På gaveln till gamla byggnaden fanns en separat ingång till en mjölkbutik.

Butiken lades ner 1964, något man befarat bland konsummotståndarna. Den ersattes dock en kort tid med butiksbuskar från Konsum. Byggnaden gjordes om till bostad i privat ägo.

Den 28 maj 1965 öppnades en ny butik i privat regi, Hemmaplans Livs. Den nya butiken inrymdes i en barack. Den hade flyttats till Mölntorp från Kolbäck där den fungerat som tillfällig skola. Förutom butik innehöll baracklängan en lägenhet.

Bengt Hals var Hemmaplans Livs förste föreståndare. Mölntorpsborna fick behålla sitt närköp till i mitten av 1980-talet, då dess saga blev all efter olika skepnader och företagsformer. Baracken såldes och står nu uppställd i Vändle korset. Den ursprungliga handelsboden vid spången revs i slutet av 1950-talet.

Skomakaren och sömmerskan

I Mölntorp fanns i början på 1900-talet både en skomakare och en sömmerska. Skomakare Bertil Gerdin hade sin lilla verkstad i anslutning till bostaden vid slussen. Han var också slussvaktare åt Strömsholms Kanalaktiebolag. Sömmerskan Gerda Eriksson hade sin ateljé i Kvarnfors. Den var dessutom bostad, på ett rum och kök, åt Gerda och hennes far och mor.

Idrottsplatsen i Mölntorp

Mölntorps Idrottsklubb MIK bildades den 26 januari 1926. MIK:s första träningsplats var i en hage, den s. k. Kvarnhagen, som tillhörde Kungsladugården och ligger strax intill Västerkvarn. Man fick också disponera ett gårde vid Ulfsta Gård.

År 1928 fick klubben ett arrendeavtal på Kvarnhagen och kunde då börja röja platsen från träd och stubbar samt täckdika och planera området. Allt skedde då utan maskinella hjälpmedel. Med frivilliga arbetsinsatser samt penningbidrag från bl. a. fabriken byggdes så hagen om till en riktig idrottsplats.

Löparbanan blev 380 meter lång med fyra banor i bredd. Sprinterbanan för bl a 110 meter häck hade sex banor i bredd. Banbeläggningen bestod vanligtvis av kolstybb men i Kvarnhagen användes krossat tegel från det nerlagda tegelbruket. Förutom löparbanan byggdes kast- och hoppbanor.

Man brottades ständigt med problemet att få ihop pengar till materialet som gick åt. Efter 18 års enträgna ansträngningar blev idrottsplatsen, inklusive en paviljong, officiellt invigd den 19 augusti 1945.

Den högtidliga invigningen hedrades med närvaro av PLM- direktören Knut Laurin från Malmö. Han höll också invigningstalet och slutade med orden: ”Må gräset aldrig gro på dessa banor”.

Idrottsplatsen Kvarnhagen, Västerkvarn till vänster i bakgrunden

På vintern var **bandy och skidåkning** sporter där idrottsklubben framgångsrikt deltog. Myren på Kyrkbygården var bandysektionens hemmaplan. Innan man kunde komma igång med en bandymatch måste isen skottas ren från snö. Snöskottare erhöll fribiljett medan de andra fick betala 25 öre i entréavgift. Det fanns naturligtvis bara naturis att tillgå. Förutom på myren spelade man även på sjön Freden och på Hällbykärret.

Ett skidspår, en mil långt, hade snitslats i socknen. Där utövade man den klassiska åkstilen att förflytta sig på nederbörd.

Orienteringssektionen bildades 1934.

MIK:arna toppade under en dryg tjugoårsperiod många tävlingar i Mellansverige. Knut Andersson tog 3:dje pris och året efter 2:dra pris vid Svenska mästerskapen i orientering. För det fick han 1943 Vestmandlands Läns Tidnings pris, för länets bästa idrottsprestation.

Knutte "Knoppen" var också en av förgrundsfigurerna i arbetet inom MIK.

Brottningssektionen bildades den 8 februari 1933. Sektionen firade flera framgångar på 30- talet. 1935 tog Folke Tysk brons i mellanvikt på SM tävlingarna. Sedan kom en down period under 40- talet. 1950 började emellertid en ny generation träna brottning i paviljongen vid Kvarnhagen, däribland bröderna Hals.

1957 blev Arne Hals svensk mästare i grekisk-romersk stil, mellanvikt. Brodern Bengt kom femma i samma klass.

Bengt och Arne Hals mottar gratulationer från landslagets dåvarande tränare Preben Svedberg

Mölntorps Idrottsklubb MIK har i dag tre aktiva sektioner: Brottning, Judo och Volleyboll / Beachball. Bandysektionen är för tillfället ej aktiv.

Badhuset i Mölntorp

Ett kallbadhus med omklädningsrum, svikt och hopptorn byggdes i slutet av 1930- talet vid ån strax nedanför handelsboden. Varje år anordnades där simundervisning i Mölntorps Idrottsklubbs regi. Höjdpunkten på sommaren var vid examen i simskolan eller simpromotionen, som det också kallades. Då var där stora sim- och hopp tävlingar. Ett år hade man besök av den legendariske Arne Borg. Det mest uppskattade inslaget var förmodligen skämthoppen från hopp-tornet av *följa John* typ .

I slutet på 1940-talet var det inte längre möjligt att bada i ån. Den hade blivit förorenad, dels av utsläpp från Sörstafors Pappersbruk, dels av det orenade avloppsvattnet från hushållen som nu började få vattentoaletter. Vattnet i kanalrännan var något bättre så där hoppade man i, från bron, ännu en tid.

Badhuset flyttades till Nergården och byggdes om till tvättstuga åt familjen Eskil Becker. På 60-talet flyttades badhuset ännu en gång, då till Övernäs. Där står det naturskönt, nu som sommarstuga.

Påpekas bör att sedan ett 20- tal år tillbaks kan man återigen bada i Kolbäcksån vid Mölntorp.

På 1940-talet och en bit in på 1960-talet fanns i anslutning till badet en mindre kiosk. Där kunde man bl. a. köpa cigaretten Boy, styckevis, den tidens ungdomsdrog.

Mölntorps Småskola

Vi skriver år 1842

Vid en sockenstämma i Säby den 27 november 1842 skulle en Kunglig kungörelse behandlas. Denna påbjöd att skola måste inrättas i socknen inom fem år. Enligt samma kungörelse skulle en *skoldirektion* utses. Till ledamöter i denna valdes:

Patron Per Magnus von Unge på Mölntorp, nämndeman Johan Brodin Stora Boda, hemmansägare Eric Ericsson Säby by, Anders Sevlin Håskesta och fjärdingsman Eric Olsson Hellby

Första och största problemet var att lösa avlönings- och lokalfrågan. Man enades slutligen om att tillsätta en *scholpräst*. Pastor P Canell fick uppdraget att hålla skolundervisning, han var ju redan avlönad. Så var den frågan löst.

Den 1 maj 1845 blev därmed den första skoldagen i Säby socken. Det kan nämnas att vid undervisning i skrivning användes en sandbänk, där barnen skrev i sanden.

År 1863 valdes Frans Viktor Pettersson från Kärbo till ordinarie lärare. Utbyggnaden hade nu gått framåt och 1873 hade man en småskola i Säby by och 1894 byggdes skolan invid kyrkan. Dessförinnan år 1889 byggdes småskolan i Mölntorp. Skolan, med en liten lägenhet till skolfröken, byggdes med förenade krafter. Mölntorps Gård hade upplåtit mark. Skolan invigdes året därefter och lärarinna under första vårterminen var fröken Mina Hultstrand.

Den 24 augusti 1890 tillträdde fröken Jenny Eriksson platsen som ordinarie lärarinna. Hon var då 20 år gammal och blev en mycket omtyckt skolfröken, både av barnen och föräldrarna. Kroppsaga var tillåten i den tidens skolor och tillämpades också, men inte av Jenny. Det hände, berättar en som har haft henne till lärarinna för 75 år sedan, att när någon gosse varit stygg sändes han ut i skogen för att hämta björkris. Sedan fick styggingen själv slå sig med riset medan Jenny stod bredvid och grät. Jenny stannade på sin lärarinnepost i 40 år. Inför pensioneringen lät hon och hennes två systrar Anna

och Maria uppföra Hemgården, ett hus mitt emot skolan. Jenny gick bort 1961. Om hennes släkt, Riddersporre, finns mer att läsa i del nummer åtta.

Mölntorps småskola vid sekelskiftet

Karin Norin

1930 fick skolan en ny lärarinna, Rut Larsson och 1935 tillträdde fröken Karin Norin tjänsten vid 32 års ålder. Förutom syslöjd för flickorna införde fröken Karin 1942 träslöjd för pojkarna, något som inte fanns i Säby tidigare.

Karin Norin gifte sig 1947 och blev fru Larsson. Skolundervisningen i Mölntorp lades ned 1968. Året efter lades också småskolan i Säby ned och barnen fick fortsätta i Kolbäck.

*Skolåret 1940. Åldersklasserna 1932 och 1933
Stående från vänster: Karl Vallin, Bernhard Schönberg,
Gurli Strandberg, Evy Nilsson, Ingrid Karlsson,*

*Siri Hjälms, Sven-Erik Ahl, och Sten Andersson,
Knästående: Karl-Gustaf Eriksson och Gunnar Larsson*

Försvarsgården

Mölntorps småskola bytte både namn och skepnad till Försvarsgården. Hemvärnet, Lottorna och Strömsholms skytteförening började använda skolans lokaler. 1969 avstyckades tomten från Mölntorps Gård och ombyggnad gjordes till mer ändamålsenliga lokaler. Husen och tomten ägs numera av Stiftelsen Försvarsgården. Under 1998 har Försvarsgården kompletteras med lokaler för övernattnings. Lokalerna är nu tillgängliga för fester, konferenser och andra möten.

Kristid i Mölntorp och världen

Vi skriver år 1940

Den 9 april 1940 gick tyskarna in i Danmark och Norge. Sverige måste därför förbereda sig på det värsta. Runt om i landet, så ock i Mölntorp, var man tvungen att inrätta sig efter kristidsbestämmelserna.

Skyddsrum

Ett skyddsrum för arbetarna byggdes vid fabriken. Det byggdes så att det efter kriget skulle kunna utnyttjas som värmecentral med portvaktstuga i ovanplanet. Två andra skyddsrum byggdes i samhället, rymmande 40 personer var.

Brandkår

Samhället fick nu också en egen brandkår. Lars Lundberg var dess chef. Ett trettiotal manningar hade rekryterats bland arbetarna. Tillsammans med brandsprutan Albin blev man ett pålitligt team, utom vid ett tillfälle, berättar en som var med på den tiden:

Åskan hade slagit ner i prästgårdsladan i Säby.

Säby- Erik på Säby Gård kallade på Albin och kompani.

Snabbhet är a och o vid utryckning, hade man lärt sig.

Vid det här tillfället gick det emellertid för fort.

Vid en böj på vägen gick Albin över diket och ut på gärdet.

Kolbäckers brandkår fick rycka ut och släcka branden.

Husbrandvakt

Både kvinnor och män utbildades i att gå brandvakt i händelse av krigsfara. Hinkar, hackor och andra attiraljer ingick i brandvaktstyrkan.

Sjuksamariter

I likhet med husbrandvakten utbildades de boende också för den här uppgiften.

Beredskapsvakt

Inkallade beväringar vaktade broarna och Västerkvarns kraftstation.

Handarbete

Kvinnorna sattes att sticka vantar, schalar, hjälmskydd, ansiktsskydd m.m.

Insamling

Myndigheterna uppmanade befolkningen att plocka nypon. Detta gav många en god extrapeng då det betalades 75 öre per kg vid inlämning av nyponen till handelsboden.

Berättelser i serien Säby Min Hembygd

- Del 1 Hembygdsföreningens bildande
Klockarn i Säby
Säby Manskör
Mölntorps Musikkår
- Del 2 Mölntorps Smidesfabrik
- Del 3 Mölntorps samhälle och skola
- Del 4 Alfred Eriksson, levnadshistorie.
- Del 5 Kvarnar och kvarnlivet i Mölntorp
- Del 6 Borgbylokalen
- Del 7 Fattigstugorna i Säby
- Del 8 Carl August Riddersporre, levnadshistorie.
- Del 9 Kittelbacken i Håskesta
- Del 10 Säby Elektriska Distributionsförening
- Del 11 Herrevadsbro, Kolbäck
- Del 12 Postgången i Säby

Jag som skrivit berättelserna har kommit upp i den åldern att jag idag har ett liv som jag kan blicka tillbaka på. Ett liv som genom yrkesval inneburit att jag rest mycket i världen och bott på olika ställen i vårt avlånga land. Jag har nu sökt mig tillbaka till min fädernegård, där jag växte upp och där min vaggga en gång stod. Gården Vallby i Säby socken har i flera generationer tillhört mina förfäder. Efter återkomsten har mina tillbakablickar och kanske min tidigare rotlöshet, gjort att jag fått ett ökat intresse för gångna tider och för min hembygd. Dagens teknik gör det också enkelt att på egen hand skriva ner, redigera och skriva ut dokument av denna typ.

Ett hjärtligt tack vill jag rikta till alla som har varit intresserade och hjälpt mig. Och till alla de som berättat gamla minnen och som på så sätt gjort mina efterforskningar enklare.

Vallby Säby vid sekelskiftet 1900/2000

Kurt Larsson.

